

Kjartan Steffensen, SSB

Deltagelsesmønstre i voksnes læring i Norge og andre europeiske land

Innledning

Både nasjonalt og internasjonalt har livslang læring vært et sentralt tema på den politiske dagsorden det siste tiåret. Gjennom Lisboa-prosessen har EU satt seg som mål å bli den mest konkurransedyktige, kunnskapsbaserte og dynamiske økonomien i verden innen 2010. Livslang læring, der kompetanse opprettholdes og videreutvikles gjennom hele livsløpet, blir sett på som sentralt for å sikre økt verdiskaping og hindre at folk faller utenfor i arbeidslivet og samfunnet ellers. For den enkelte kan deltagelse i læringsaktiviteter i voksen alder bidra til styrket selvtillit og større fleksibilitet når det gjelder de muligheter og krav som møter dem i hverdagen.

Tidligere internasjonale undersøkelser (Lifelong Learning 2003, CVTS2 og CVTS3¹) har vist at opplæringsaktiviteten i norsk arbeidsliv er i toppsjiktet i Europa, i likhet med de øvrige nordiske land. Studier av kompetanse og ferdigheter blant voksne (ALL og IALS) har vist at voksne nordmenn besitter god grunnleggende kompetanse sammenlignet med andre land, men det er likevel slik at mer enn 400 000 voksne i Norge har for svake ferdigheter innenfor

lesing og tallforståelse til å kunne fungere tilfredsstillende i arbeids- og samfunnsliv (Gabrielsen 2007).

I Kunnskapsdepartementets «Tilstandsrapport om livslang læring i Norge» fra 2007 konkluderes det som følger:

«Siden nittiårene har Norge kommet et godt stykke på veien mot å gjøre livslang læring til en realitet. Men vi har også støtt på vanskeligheter, og vi er blitt oppmerksomme på strukturelle mekanismer som det vil kreve betydelig innsats å motvirke.»

For å gi et utfyllende bilde av livslang læring i Norge er det berikende å kunne basere seg på oppdatert informasjon som også er sammenlignbar på tvers av land. Hvor langt på veien har vi nå kommet i Norge sammenlignet med andre land? Er utfordringene og deltagelsesmønstrene i livslang læring sammenfallende på tvers av land?

Denne artikkelen vil søke å gi noen svar på slike spørsmål ved å dra nytte av nylig publiserte tall fra en europeisk utvalgundersøkelse om voksnes læring (Adult Education Survey, AES) i regi av EUs statistikkorgan Eurostat. Første runde av AES gjennomføres i nær alle EU-land (ikke Luxembourg og Irland), Norge, Sveits, Tyrkia og Kroatia i perioden 2005-2008.

¹ CVTS er en europeisk undersøkelse om opplæring i foretak. Lifelong Learning 2003 er en tilleggsundersøkelse om livslang læring til den europeiske arbeidskraftundersøkelsen (Labour Force Survey) i 2003.

Den norske delen av undersøkelsen ble gjennomført i 2007.

Våre analyser tar utgangspunkt i følgende sentrale spørsmål:

- Hvordan er nivået på voksnes deltagelse i læringsaktiviteter i Norge sammenlignet med andre europeiske land?
- Hvilke grupper (basert på for eksempel kjønn, alder, utdanning, arbeid) deltar mest (minst)?
- Norske tall fra AES viser at jobben er svært sentral for mye av voksnes læringsaktivitet. Hvordan varierer mønstrene for deltagelse på tvers av ulike yrker, næringer og bedriftsstørrelser? Hvilke grupper av ansatte deltar mest/minst? Sammenfaller slike mønstre i Norge med trekk i andre land?
- Hvor motivert er ulike grupper for å delta, og hva er det eventuelt som gjør deltagelse vanskelig? Hvordan varierer dette på tvers av land?

Spørsmålene ovenfor favner vidt, og det vil derfor variere hvor dypt vi kan gå inn i de ulike aspektene. Rammene for artikkelen gir heller ikke rom for en utdypende analyse av hvorfor nivå og mønstre for voksnes læring varierer mellom land, men vi vil søke å dra veksler på diverse eksisterende litteratur for å peke på mulige forklaringsfaktorer bak en del av de mønstre vi finner.

Vi vil først redegjøre kort for datagrunnlaget og sentrale begreper som benyttes i artikkelen. Deretter vil vi se på omfanget av læring i den voksne befolkningen som helhet og peke på forhold som i eksisterende litteratur trekkes fram for å forklare nivåforskjeller mellom land. Videre ser vi på hvordan voksnes læringsaktivitet varierer mellom ulike undergrupper i befolkningen.

Før vi avrunder med en liten oppsummering setter vi særlig søkelys på hvordan opplæring fordeler seg i ulike deler av arbeidslivet og mellom grupper av ansatte.

Hindringer og motivasjon for deltagelse vil bli trukket inn i diskusjonen i ulike deler av artikkelen, og vil bli analysert opp mot mønstre for deltagelse i undergrupper av den voksne befolkningen.

Datagrunnlag og sentrale begreper

Formålet med AES er å gi informasjon om blant annet omfanget av deltagelse i ulike læringsformer, nivå, varighet, fagområder, motivasjon og hindre for deltagelse i opplæring, jobbrelatert læring og finansiering av opplæring. Internasjonalt sammenlignbare tall fra denne undersøkelsen gir dermed et godt grunnlag for å belyse likheter og forskjeller mellom voksnes læring i Norge og andre europeiske land. For et lite utvalg land (Norge, Sverige, Storbritannia og Tyskland) har vi hatt muligheten til å analysere mikrodata, mens vi for øvrige land må basere oss på de tabeller som ble publisert av Eurostat i november 2008. Eurostats første publiseringsrunde omfatter 18 land. Dessverre er blant annet data fra Danmark og Nederland ikke inkludert (data var ikke ferdig validert i tide til Eurostats første publisering), to land det ville vært interessant å kunne sammenligne med Norge.

Referanseperioden for undersøkelsen er de siste tolv månedene før intervjudispunktet. Lengden på referanseperioden er felles i alle deltagerlandene, men som nevnt gjennomføres undersøkelsen på ulike tidspunkt i de forskjellige landene.

Utvalgsstørrelse og svarprosent varierer også i de ulike land. Nedenfor følger en kort oversikt over antall respondenter og svarprosent i de ulike landene som er inkludert i Eurostats første publiseringsrunde.

Tabell 1. **Netto utvalgstørrelse og svarprosent i ulike land som inngår i Eurostats første publiseringsrunde for Adult Education Survey**

Land	Netto utvalgstørrelse	Netto svarprosent
Bulgaria	5 263	:
Estland	3 585	68,9
Finland	4 144	65,2
Frankrike	15 350	:
Hellas	6 510	84,3
Italia	27 848	71,7
Kypros	4 810	75,8
Litauen	3 696	82,6
Latvia	2 287	60,4
Norge	3 018	68,1
Polen	24 817	68,7
Slovakia	5 001	:
Spania	16 968	:
Storbritannia	3 528	41,0
Sverige	3 632	73,8
Tyskland	6 407	54,5
Ungarn	7 494	94,6
Østerrike	4 675	57,0

Kilde: Informasjon om netto utvalgstørrelse og svarprosent er hentet fra kvalitetsrapporter og andre metadata tilgjengelige på Eurostats hjemmesider.

Som et eksempel på feilmarginer (95 prosent konfidensintervall) for estimerte indikatorer basert på AES-data kan det nevnes at feilmarginen for deltagelse i ikke-formell opplæring (se definisjon senere) i hele befolkningen 25-64 år varierer mellom +/- 0,5 prosent i Italia til +/- 1,9 prosent i Latvia. I Norge er tilsvarende feilmargin +/- 1,8 prosent. For mindre undergrupper av befolkningen vil estimatene ha noe større usikkerhet.

Selv om AES er en undersøkelse som har som målsetning å gi informasjon som er sammenlignbar på tvers av land, basert på et standardisert begrepsapparat og felles grunnlagsskjema med mer, er det verd å trekke fram at slike internasjonale sammenligninger må brukes med forsiktighet. Det å få til en vellykket standardisering er blant annet vanskelig fordi utdannings- og

opplæringssystem kan være utformet vidt forskjellig i ulike land. Det også viktig å påpeke at AES ikke er blitt gjennomført tidligere. Det er naturlig at man, basert på disse første erfaringene og gjennom nærmere lovregulering, vil kunne sikre ytterligere harmonisering av opplegget i de ulike deltagerlandene fram mot neste AES.

For Norges del harmonerer resultatene fra AES godt med tidligere nasjonale lærevilkårsmonitører, som er tilleggsundersøkelser til den norske arbeidskraftundersøkelsen. Men på europeisk nivå synes det å være noe større avvik i forhold til tidligere undersøkelser som for eksempel ad-hoc-modulen om livslang læring fra den europeiske arbeidskraftundersøkelsen i 2003 (Lifelong Learning 2003). Foreløpige analyser fra Eurostat viser imidlertid at selv om omfanget av læringsaktiviteten varierer noe mellom AES og Lifelong Learning 2003, er rangering mellom land nokså konsistent på tvers av de to undersøkelsene.

For mer informasjon om hvordan undersøkelsen er gjennomført i ulike land, henvises det til metadata på Eurostats hjemmesider. I AES skiller det mellom tre ulike former for læringsaktiviteter, disse er som følger:²

Formell utdanning omfatter all offentlig godkjent utdanning som leder til formell kompetanse. Dette inkluderer grunnskole, moduler, årskurs, fagbrev eller studiekompetanse på videregående skoles nivå (inkludert lærlingpraksis og praksiskandidatkurs), offentlig godkjent fagskoleutdanning, utdanning som gir studiepoeng ved høyskole eller universitet, og godkjent videreutdanning som gir spesialisering for profesjoner (for eksempel spesialisering innenfor medisin).

² Nærmere diskusjon og eksempler på skillet mellom formell, ikke-formell og uformell læring finnes i Eurostats «Classification of learning activities- Manual» (European Commission/Eurostat 2006).

Ikke-formell opplæring omfatter kurs, seminarer og konferanser der opplæring er hovedformålet med deltagelse, samt privattimer og forelesninger/foredrag som ikke inngår i en formell utdanning. Ikke-formell opplæring inkluderer i tillegg *planlagte* perioder med *organisert* veiledning i arbeidssituasjon, utført av en kollega, instruktør eller veileder, på engelsk kalt «guided on-the-job training».

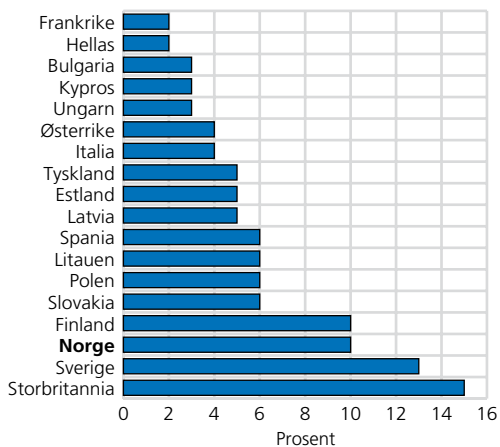
Uformell læring brukes om den kunnskapen man tilegner seg på egen hånd, utenom organiserte utdannings- og opplæringsopplegg. Denne læringen må være planlagt, slik at man må ha et bevisst ønske om læring og mål for seg selv når det gjelder innsats og/eller utbytte. Dette skiller uformell læring fra tilfeldig læring, den typen kunnskap vi tilegner oss hver dag, uten kanskje å tenke så mye over det.

I denne artikkelen fokuseres det kun på de to førstnevnte formene for læringsaktiviteter, altså organiserte utdannings- og opplæringsopplegg. Vi vil i noen tilfeller omtale formell utdanning og ikke-formell opplæring under samlebetegnelsen *kompetanseutvikling*. Det er viktig å nevne at ikke-formell opplæring innbefatter både jobbrelevante læringsaktiviteter og læringsaktiviteter som er av en mer personlig/fritidsrelatert art. I våre analyser ser vi for det meste på all ikke-formell opplæring samlet, men som det blant annet kommer fram i figur 18, er en stor del av den ikke-formelle opplæringen jobbrelevante i de ulike landene som har tatt del i undersøkelsen. Det er derfor grunn til å tro at mønstrene vi finner i undergrupper av befolkningen ikke ville vært veldig annerledes om vi kun hadde sett på jobbrelevante ikke-formell opplæring.³

³ Eurostats publiserte tabeller for deltagelse i jobbrelevante opplæring (se Eurostats hjemmesider) understøtter langt på vei dette.

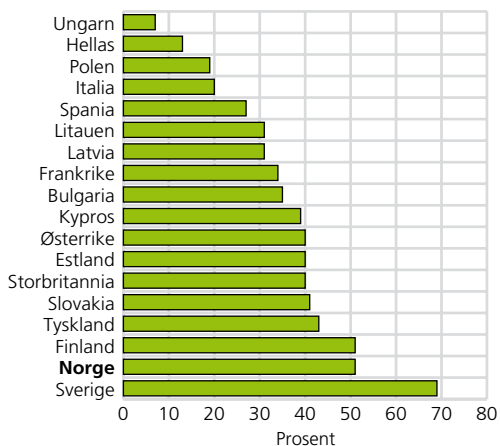
Omfanget av formell utdanning og ikke-formell opplæring

Figur 1. Deltagelse i formell utdanning siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 2. Deltagelse i ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år. Prosent

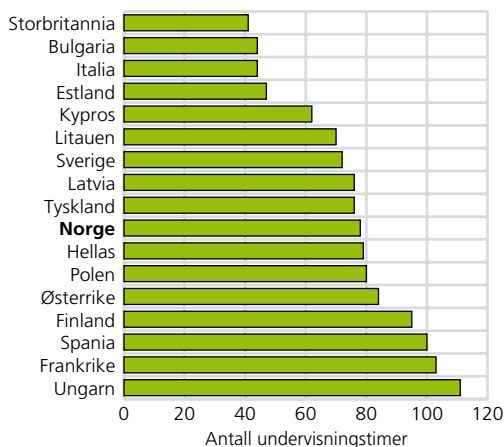
Kilde: Adult Education Survey.

Norden på europatoppen

Tall fra AES, gjengitt i figur 1 og 2, viser at det er store variasjoner mellom ulike land og regioner i Europa når det gjelder voksnes deltagelse i kompetanseutvikling. Deltagelsen i formell utdanning varierer fra 2 prosent i Hellas og Frankrike til 15 prosent i Storbritannia, og mens syv av ti

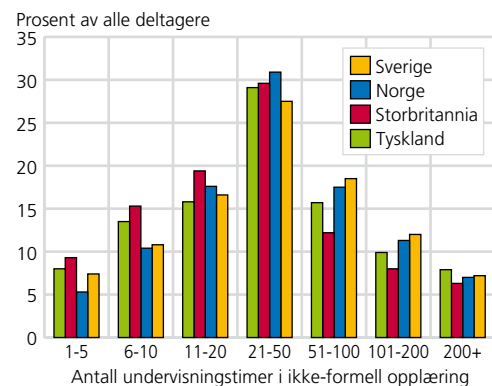
voksne i Sverige har deltatt i ikke-formell opplæring, er det tilsvarende tallet for Ungarn beskjedne syv av hundre. De nordiske landene er på europatoppen både når det gjelder deltagelse i formell utdanning og ikke-formell opplæring. I forhold til de andre nordiske landene skiller Sverige seg ut med et særlig høyt deltakelsesnivå i AES. Et slikt skille har ikke kommet fram i tidligere nordiske sammenligninger i Tuijnman og Hellström (red) (2001:29).

Figur 3. **Undervisningstimer i ikke-formell opplæring per deltager siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år. Timer**

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 4. **Undervisningstimer i ikke-formell opplæring blant alle deltagerne 25-64 år. Prosent**

Kilde: Adult Education Survey.

78 undervisningstimer i snitt

Tall for gjennomsnittlig antall undervisningstimer per deltager i ikke-formell opplæring viser et noe annet mønster enn forskjeller i deltakelsesnivå mellom land. Vi ser for eksempel at det i Ungarn er få som deltar i slik opplæring, men for disse få er gjennomsnittlig antall undervisningstimer omfattende sammenlignet med andre land. I Storbritannia er mønsteret motsatt, med forholdsvis høy deltakelse i ikke-formell opplæring, men i snitt kun 40 undervisningstimer per deltager. I Norge har deltagerne i ikke-formell opplæring i snitt hatt 78 undervisningstimer. Dette er noe mer enn de 73 timene i Sverige, men klart mindre enn i Finland der deltagerne i snitt har hatt 95 undervisningstimer.

For et utvalg land der vi har tilgang til mikrodata, kan vi også se nærmere på hvordan deltagerne fordeler seg på antall undervisningstimer. Figur 4 viser at langt flere av deltagerne i ikke-formell opplæring i Sverige, Norge og Tyskland har hatt et høyt antall undervisningstimer sammenlignet med Storbritannia. I Norge har eksempelvis 36 prosent av deltagerne hatt mer enn 50 undervisningstimer, dette er 10 prosentpoeng flere enn i Storbritannia. For alle de fire landene i figur 4 er det vanligst at deltagerne har hatt mellom 21 og 50 undervisningstimer.

Hva kan forklare nivåforskjeller mellom land?

I komparative studier av voksnes læring i ulike land er det ofte vanlig å peke på ulike systemfaktorer som kan tenkes å påvirke nivå, fordeling og mønstre for voksnes læring i de land som sammenlignes. Blant slike faktorer kan nevnes historiske tradisjoner for folkeopplysning, utdanningssystemet og befolkningens utdanningsnivå, velferdsstat og arbeidslivsregime. I de følgende avsnittene skisserer vi hvordan slike faktorer kan lenkes til nivåforskjeller mel-

lom land når det gjelder voksnes læring. Enkelte av faktorene er også relevante i forbindelse med analysen av deltagelse i undergrupper av befolkningen.

Historiske og kulturelle røtter

For å forklare hvorfor de nordiske land skiller seg ut med særlig høy deltagelse i læringsaktiviteter blant voksne, blir det ofte henvist til de sterke historiske tradisjonene for folkeopplysning i Norden (Antikainen 2001, Rubenson 2006). I denne tradisjonen er ikke voksnes læring bare et middel til økonomisk vekst og økt konkurransedyktighet, men også del av et likhets- og demokratiseringsperspektiv. I et slikt perspektiv legges det vekt på den enkeltes muligheter til personlig utvikling og aktiv samfunnsdeltagelse. Betydningen av denne folkeopplysningstradisjonen er blant annet tydelig gjennom den rolle studieforbund har i skandinavisk voksenopplæring. Som det framgår av tabellen nedenfor, er aktivitetsnivået i studieforbund omtrent på samme nivå i Danmark og Norge, men betydelig høyere i Sverige. Frivillige organisasjoner spiller en rolle også i finsk kurs/undervisningsvirksomhet, men i Finland er læringsarenaer for voksne i større grad underlagt offentlig organisering (NOU 2007:11).

Forskjellen mellom Sverige og de øvrige nordiske land når det gjelder omfanget i opplæringsaktiviteten gjennom frivillige

organisasjoner/studieforbund, kan være noe av det som bidrar til den særlig høye deltagelsen i ikke-formell opplæring i Sverige. Det er imidlertid ikke mulig å trekke klare konklusjoner om betydningen av en sterk svensk tradisjon for «folkutbildning» basert på data fra AES. Tall for tilbydere av ikke-formell opplæring (ikke gjengitt her) viser for eksempel ikke store forskjeller mellom Sverige og andre land i andelen ikke-formelle aktiviteter der politiske og frivillige organisasjoner og fagforeninger har stått for undervisningen.

Utdanningsnivå og trekk ved utdanningssystemet

Flere studier (Bassanini mfl. 2005, Grøenez mfl. 2007) har pekt på forskjeller i det formelle utdanningssystemet som en sentral faktor for å forstå ulikheter i omfanget av voksnes læring på tvers av land. Som vi vil diskutere nærmere nedenfor, er det klar sammenheng på individnivå mellom utdanningsnivå og læring i voksen alder. Læring avler læring.

På aggregert nivå trekkes det ofte fram at forskjeller i voksnes læring kan ha sammenheng med forskjeller i utdanningsnivå på tvers av land. Kryssdiagrammet i figur 5 mellom andelen i alderen 24-64 år som har høyere utdanning (OECD, Education at a glance 2008), og AES-tall for deltagelse i ikke-formell opplæring bekrefter en slik positiv sammenheng. Det er likevel

Tabell 2. **Aktivitet og finansiering i studieforbundene i Danmark, Norge og Sverige. Omregnede tall. 2005**

	Danmark ¹	Norge	Sverige ³
Innbyggere	5 427 000	4 640 000	9 048 000
Bevilgning (omregnet til NOK) ²	220 000 000	160 000 000	1 800 000 000
Studietimer	1 330 000	1 472 000	11 330 000
Deltakere	607 000	596 000	2 290 000
Studiering/tiltak	:	43 000	300 000

¹ Aftenskolene antatt å utgjøre 90 prosent av total aktivitet. Omregning foretatt.

² Stat, fylke, kommune for DK og SE. For Norge mangler tall fra fylker og kommuner, men det antas å utgjøre mindre beløp.

³ Kulturvirksomhet ikke medregnet.

Kilde: NOU 2007:11, tabell 4.3.

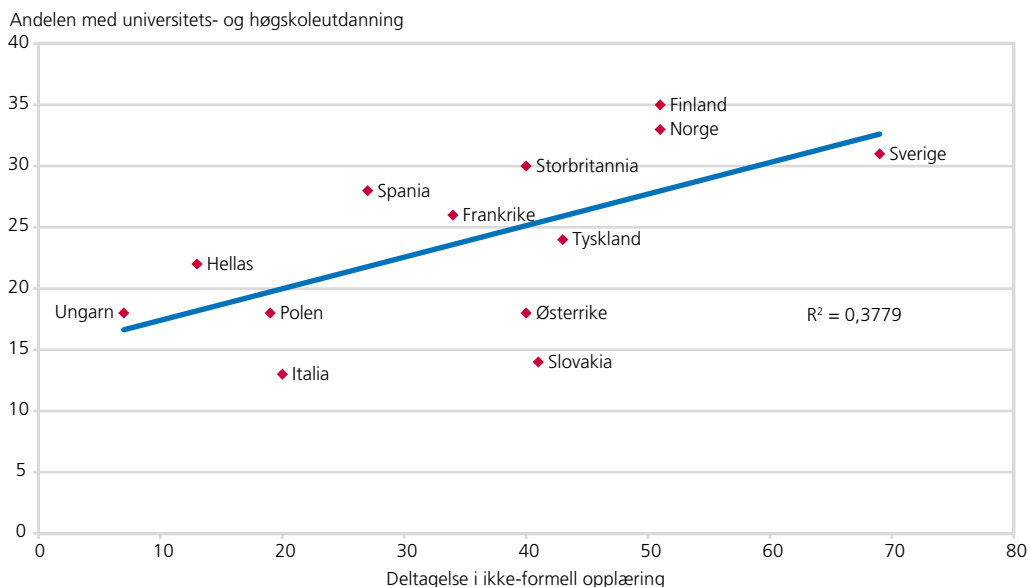
en del land som har relativt høy deltagelse i opplæring selv med en lav andel høyt utdannede i den voksne befolkningen (for eksempel Slovakia og Østerrike).

Groenez mfl. (2007) finner at utdanningsnivå først og fremst virker på lands deltagesnivå i voksnes læring (ikke-formell opplæring siste fire uker, data fra Labour Force Survey) gjennom den positive innvirkning et høyere utdanningsnivå har på arbeidsstyrken og graden av innovasjon i næringslivet. Vi har ikke gjort noen videre analyser for å bekrefte eller avkrefte dette.

I samme studie viser forfatterne at et generelt utdanningssystem fostrer høyere deltagelse i læring senere i livet enn et system der elever spesialisere seg på et tidlig tidspunkt. Utdanningssystemet i Norge er sammen med andre nordiske land og Storbritannia kjennetegnet av relativt liten grad av stratifisering (seleksjon og tidlig valg av spesialiserte utdanningsløp)

på ungdomsskole og videregående skole sammenlignet med land som for eksempel Tyskland og Østerrike. En mulig tolkning av en negativ sammenheng mellom et stratifisert utdanningssystem og livslang læring kan være at et mer generelt system i større grad krever at man tilegner seg spesialiserte ferdigheter og kunnskaper gjennom kursing etter at man har kommet inn i arbeidslivet. Groenez mfl. (2007: 16) trekker også fram at et mer egalitært generelt system kan fostre bedre allmenne læreferdigheter, gi mindre negative møter med seleksjon og nederlag, og derigjennom gi flere personer en mer positiv holdning til læring og lærings situasjoner. I motsetning til Groenez m.l. finner Bassani mfl. (2005) at voksnes læringsaktivitet i snitt er høyere i land der det er større grad av spesialisering. De argumenterer med at dette kan skyldes at det er nødvendig med regelmessig oppdatering av spesifikk kompetanse tilegnet gjennom utdanningssystemet. Den høye deltagelsen i voksnes

Figur 5. Kryssdiagram mellom andelen høyt utdannede i befolkningen 25- 64 år og deltagelse i ikke-formell opplæring. Prosent

Kilde: Adult Education Survey og OECD Education at a glance 2008.

læring som vi finner i de nordiske land, peker i retning av en positiv effekt av et utdanningssystem med begrenset stratifisering, men for øvrige land er mønsteret mer uklart, særlig når vi ser på både ikke-formell opplæring og formell utdanning.

Finansieringsordninger

I denne artikkelen fokuserer vi i liten grad på finansiering av voksnes læring. Dette skyldes at slike resultater ikke er inkludert i Eurostats første runde med publiseringer av internasjonale tall. Det er likevel verdt å merke at variasjoner i finansieringsordninger for voksnes læring kan være med å bidra til forskjeller i deltagelse på tvers av land. I deres studie av voksnes læring i Norden fra 2001 konkluderer Tujinman og Hellström (red.) (2001:128) med at det finnes et distinkt nordisk mønster innenfor voksnes læring som karakteriseres av høye deltagerfrekvenser samt høye nivåer av offentlig finansiert voksenopplæring. Men de finner også at en positiv sammenheng mellom nivået av offentlig finansiering og deltagelse i opplæring kun gjør seg gjeldende for mer utsatte grupper (for eksempel lavt utdannede). Dette peker i retning av at det kan være nyttig å satse på målrettede finansieringstiltak rettet mot voksne som mangler grunnleggende kompetanse. I deres sluttevaluering av det norske Kompetanseutviklingsprogrammet diskuterer Døving mfl. (2006, kap.5.3) fordeler og mulige ulemper ved slike og andre finansieringsløsninger. For nærmere diskusjoner av ulike finansieringsordninger for opplæring henvises det også til kapittel 5 i Bassanini mfl. (2005) og OECD (2003). Fafos rapport fra Lærevilkårsmonitoren 2006 (Bråthen, Nyen og Hagen 2007) fokuserer spesielt på finansiering av voksnes læring i Norge. Videre gir Hagen og Skule (2008) en nyttig oversikt og vurdering av utviklingen og innholdet i Kompetansereformen i Norge samt en diskusjon rundt aktuelle

prosesser, programmer og prosjekter på nasjonalt og europeisk nivå.

Velferds- og arbeidslivsregime

Nyen og Skule (2005) og Rubenson (2006) er blant dem som trekker fram velferds- og arbeidslivsregime for å forklare forskjeller mellom land i graden av deltagelse i etter- og videreutdanning. De nordiske land har systemer som ligger tett opp mot det Esping-Andersen (1990) kaller sosialdemokratiske velferdsregimer. Staten har tatt en stor del av ansvaret for velferdsordninger, og marked og familie spiller en mindre rolle for den enkeltes velferd enn i de fleste andre land. Offentlige velferdsordninger er ikke primært rettet inn mot de fattigste, men har i stor grad en universell karakter. Tilslutning fra middelklassen nødvendigvis sjenerøse ytelsesnivåer og relativt høyt kompensasjonsnivå i ulike inntektsoverføringer. Rettigheter er knyttet til medborgerskap, og det benyttes i liten grad behovsprøving eller yrkes- og bransjespesifikke ordninger.

Korpi og Palme (1998) har gjennom sine komparative velferdsstudier funnet at den universelle modellen man langt på vei finner i de nordiske land, leder til en større grad av omfordeling av ressurser enn andre typer av velferdsstater. Reduksjon av økonomisk ulikhet har en positiv effekt på befolkningens gjennomsnittlige lese- og skriveferdighet og deltagelse i voksnes læring (se tall fra OECD referert i Rubenson 2006: 332-333). Det er også mulig at et velutbygd sosialt sikkerhetsnett kan gjøre det lettere for voksne å ta risikoen ved å ta etter- og videreutdanning for å finne nytt arbeid.

Det er imidlertid vel så viktig å trekke fram at de nordiske velferdsstatene inkluderer en omfattende tjenestesektor, skatteregler, overføringer og permisjonsordninger som bidrar til høy yrkesdeltagelse blant kvinner. Som vi skal se senere, er mye av

voksnes læring knyttet til arbeidet. I den grad sosialdemokratiske velferdsregimer bidrar positivt til kvinners sysselsetting, er det trolig en av faktorene som bidrar til den høye læringsaktiviteten i de nordiske land (se lignende argumentasjon i Bassanini mfl. 2005: 12). På dette punktet står situasjonen i de nordiske land i kontrast til det Esping-Andersen kaller konservative velferdsregimer (Kontinental- og Sør-Europa) der mer tradisjonelle holdninger om mannlig eneforsørger og familiens ansvar for omsorg for barn og eldre fremdeles står sterkt. Der er store variasjoner mellom konservative velferdsregimer, for eksempel er ordninger for foreldrepermisjon og omsorgstjenester mer utbygd i Frankrike enn i Middelhavsland som Spania, Italia og Hellas. Likevel er velferdsordningene i alle disse landene mindre innrettet mot å understøtte kvinners sysselsetting enn det vi finner i Norden. I mer liberale velferdsregimer (for eksempel i Storbritannia) der markedsbaserte ordninger spiller en langt større rolle enn i konservative og sosialdemokratiske velferdsregimer, er forbindelsen til kvinners sysselsetting mer uklar (Esping-Andersen 1990:159).

Det er ikke bare høy sysselsetting blant kvinner som står sentralt i de nordiske landene. Bred sysselsetting er en grunnleggende målsetting og nødvendig for finansiell balanse i et sosialdemokratisk velferdsregime. Som Rubenson nevner (referert i Hagen og Skule 2008: 14) gir «arbeidslinjen» seg blant annet utslag i en aktiv arbeidsmarkedspolitikk, der vektlegging av generell utdanning for arbeidssøkende er et viktig verktøy for å møte utfordringene i den nye kunnskapsøkonomien.

«Dette innebærer at arbeidssøkende har fått tilbud om en mer omfattende, generell og mindre minimalistisk orientert kvalifisering enn det man finner mange andre steder, ikke minst i anglosaksiske land.» (ibid)

Fokuseringen på kompetanseutvikling i de nordiske land finner vi ikke bare igjen i tiltak rettet mot arbeidssøkende, men også i det aktive arbeidslivet. Lønnsnivå og arbeidsmarkedsreguleringer gjør det vanskelig for nordiske bedrifter å basere seg på rask opp- og nedbemanning og lave arbeidskostnader for å være konkurransedyktige. Man har derfor måttet satse på høy produktivitet gjennom investeringer i teknologi og kompetanse. Rubenson påpeker at

«en velutviklet modell for fagorganisering i de nordiske landene har skapt en tradisjon for samarbeid mellom staten og arbeidslivets parter.» (ibid)

Alle partene i dette samarbeidet har en felles interesse av at det satses på opplæring av ansatte, og i Norge har bedrifters ansvar for å organisere og finansiere etterutdanning i tråd med bedriftens behov vært en del av hovedavtalen mellom NHO og LO siden 1994. Tidligere undersøkelser (European Commission/Eurostat 2002) har vist at nordiske arbeidstagere deltar i mye opplæring i betalt arbeidstid, eller på annen måte finansiert av arbeidsgiver, sammenlignet med andre land. Som vi skal se senere, bekreftes dette bildet i resultater fra AES basert på mikrodata fra utvalgte land. Utover bedriftens behov har også ansatte i Norge fått rett til utdanningspermisjon, men i det norske trepartssamarbeidet har man ennå ikke kommet til enighet om finansiering av slik utdanning og opplæring.

Partssamarbeid i Norden gir også grunnlag for mer sentraliserte lønnsforhandlinger enn i andre land. Slik lønnsfastsettelse bidrar til en mer sammenpresset lønnsstruktur. Dette har trolig en positiv effekt på tilbudet av opplæring, ettersom individuell lønnsøkning som følge av nyervervet kompetanse som oftest vil være lavere enn bedriftenes produktivitetsgevinst av

denne kompetansehevingen. Men som blant annet Nyen og Skule (2005) påpeker er det mulig at individuelle insentiv til å delta i opplæring vil være større i et mer deregulert arbeidsmarked med svakere fagforeninger og mer bruk av lokal lønnsfastsettelse. Vi ser for eksempel at tall fra AES viser nokså høy opplæringsaktivitet i Storbritannia (særlig i formell utdanning), og som vi kommer tilbake til senere i artikkelen, er ønsket om å delta i opplæring nokså markert der.

I konservative velferdsregimer i Kontinental-Europa har man på mange måter et mer regulert arbeidsmarked enn i de nordiske land, og det er også i mange tilfeller tett samarbeid mellom arbeidslivets parter. I motsetning til i de nordiske land er samarbeid og reguleringer i langt større grad bransjespesifikke. Velferdsordninger varierer også i større grad mellom ulike bransjer, og er i mange tilfeller knyttet til deltagelse på arbeidsmarkedet. Dette bidrar til forskjeller mellom grupper av ansatte og borgere, en stratifisering som også vil kunne gi seg utslag i større ulikhet i deltagelse i etter- og videreutdanning enn vi ser i nordiske land. Vi kommer tilbake til dette når vi nå går over til å se nærmere på forskjeller i opplæringsaktivitet mellom undergrupper i befolkningen i ulike land.

Hvordan er deltagelsen i ulike undergrupper i befolkningen?

Resultater fra regresjonsanalyse

For å se nærmere på sammenhengen mellom deltagelse i ikke-formell opplæring og ulike bakgrunnsfaktorer som kjønn, utdanning, alder og arbeid har vi for et utvalg land kunnet benytte oss av logistisk regresjonsanalyse (logit-analyse). En slik analyse gjør det mulig å si noe om hvorvidt deltagelse i opplæring i snitt er større eller lavere i ulike grupper når det kontrolleres for de øvrige variablene som er med i analysen.

Resultatene fra logit-analysen i form av størrelsen på estimerte koeffisienter kan være vanskelig å tolke utover fortegn og statistisk signifikans. Effektene av ulike bakgrunnsvariabler er signifikante og har samme retning både i Tyskland, Sverige, Norge og Storbritannia, men som vi skal se senere, varierer styrken på sammenhengene. Når vi kontrollerer for de andre variablene i modellen, ser vi at menn i snitt deltar mindre i opplæring enn kvinner, og sannsynligheten for deltagelse øker med personers utdanningsnivå. Den yngste aldersgruppen deltar mest og den eldste minst, og det å være i arbeid har en positiv effekt på sannsynligheten for å delta i opplæring.

For å synliggjøre styrkeforholdet i samvariasjonen mellom deltagelse i ikke-formell opplæring og de ulike bakgrunnsfaktorene i analysen benytter vi oss av konstruerte individeksempler, «arketyper» som kun skiller seg fra hverandre på noen få definierende kjennetegn.

Tabell 3. Resultater fra logit-analyse av deltagelse i ikke-formell opplæring. Sannsynligheter for deltagelse for konstruerte individer. Prosent

	Sverige	Norge	Tyskland	Storbritannia
Referanseperson ¹	75,1	54,3	52,2	44,3
Kvinne	80,9	58,1	52,8	51,2
Grunnskole	63,6	43,9	26,7	33,1
Høyere utdanning	88,7	69,1	68,2	51,6
25-34 år	75,8	59,7	56,4	46,7
50-64 år	71,1	48,5	42,4	43,4
Ikke i arbeid	35,9	19,9	26,5	21,2

¹ Referanseperson er: Mann med videregående utdanning, 35-49 år og i arbeid.

Kilde: Adult Education Survey.

I tabell 3 har vi først beregnet sannsynligheten for deltagelse i ikke-formell opplæring for en konstruert referanseperson. I vårt tilfelle er referansepersonen mann med videregående utdanning, 35-49 år og i arbeid. Deretter beregner vi tilsvarende sannsynligheter for andre konstruerte individer som er lik referansepersonen med unntak av en bakgrunnsvariabel. Ved å sammenligne disse individene med referansepersonen kan vi dermed si noe om hvilken effekt de ulike kjennetegnene har på sannsynligheten for deltagelse i ikke-formell opplæring.

For eksempel ser vi at kvinner som er 35-49 år, og som har videregående opplæring og er i arbeid, i snitt har en høyere sannsynlighet for deltagelse i ikke-formell opplæring enn menn med tilsvarende bakgrunn (det vil si referansepersonen i tabellen). Denne forskjellen mellom menns og kvinners deltagelse, kontrollert for utdanning, alder og sysselsetting, gjør seg gjeldende i Storbritannia, Norge og Sverige, men er nokså ubetydelig i Tyskland.

Når vi ser på effekten som utdanningsnivå har på deltagelse i ikke-formell opplæring, er sammenhengen derimot tydelig i alle land. Voksne med høyere utdanning deltar i større grad enn dem med utdanning på videregående nivå, mens det motsatte er tilfelle for dem med grunnskole eller ingen fullført utdanning. I Storbritannia synes effekten av utdanningsnivå å være noe svakere enn i Norge og Sverige, et funn som er noe overraskende gitt hva mye litteratur sier om den egalitære effekten av det nordiske utdannings- og velferdssystemet. Det står også i motsetning til hva OECD i 2003 fant i deres kartlegging av voksnes læring i ni land: «*Canada and the United Kingdom reveal a similar pattern of distribution of training, with wide inequalities (...)*» (OECD 2003:64) De britiske AES-dataene

er samlet inn som del av en eksisterende nasjonal undersøkelse ved navn National Adult Learning Survey 2005. I hovedrapporten fra denne undersøkelsen påpekes det at forskjeller i læringsdeltagelse i de ulike utdanningsgruppene har minket siden NALS (National Adult Learning Survey) 2002 (Snape mfl. 2006). Døving mfl. (2006) gir flere eksempler på at britiske myndigheter de senere årene har satt i gang tiltak for å øke omfanget av opplæring for voksne, og da særlig lavt utdannede.

Tyskland skiller seg ut fra de tre øvrige landene med en særlig lav sannsynlighet for deltagelse blant dem som har grunnskoleutdanning eller ingen fullført utdanning. Forskjellen mellom lavt og høyt utdannede for våre konstruerte individer er i Tyskland hele 41,5 prosentpoeng. Til sammenligning er forskjellen rundt 25 prosentpoeng i Norge og Sverige, og 18,5 prosentpoeng i Storbritannia. Det tyske mønsteret er mer i tråd med hva man kunne forvente ut fra det vi tidligere har nevnt om stratifisering i utdannings- og velferdsregimet i Tyskland.

Tabell 3 viser også at i Sverige og Storbritannia synker sannsynligheten for deltagelse mindre markant med alderen enn i Norge og Tyskland. For Storbritannias del er det viktig å huske at selv om eldre deltar relativt mye sammenlignet med yngre voksne, er nivået på deltagelse i gruppen 50-64 år fremdeles klart lavere enn i Norge og Sverige. Hovedrapporten fra NALS 2005 viser også at læringsdeltagelsen blant personer over 60 år har hatt en særlig positiv utvikling i Storbritannia siden den første NALS i 1997.

Det klart mest markante trekket vi finner i logit-analysen, er den tydelige positive effekten som det å være i arbeid har for deltagelse i opplæring. I vårt eksempel med menn i alderen 35-49 år som har videregå-

ende utdanning, ser vi at det er stor prosentdifferanse mellom sannsynligheten for deltagelse i ikke-formell opplæring blant dem som er i arbeid, og voksne som ikke er yrkesaktive. I Sverige og Norge er differansen 34,3 og 39,2 prosentpoeng, hvilket er klart høyere enn differansen på 25,7 og 23,1 prosentpoeng i henholdsvis Tyskland og Storbritannia. Tross den markerte forskjellen i Sverige mellom sysselsatte og de som ikke er i arbeid, er imidlertid nivået på deltagelsen i ikke-formell opplæring blant dem som ikke er i arbeid, klart høyere i Sverige enn i de tre andre landene. Figur 17 senere i artikkelen kan tyde på at deltagelsen i ikke-formell opplæring er noe høyere blant arbeidsledige i Norge enn i Storbritannia og Tyskland, men at det i Norge er relativt mindre opplæring blant dem som står utenfor arbeidsstyrken.

I deres undersøkelse av voksnes deltagelse i etter- og videreutdanning, basert på data fra ALL-undersøkelsen i 2003, finner Engesbak og Finbak (2005) en lignende positiv effekt av å være yrkesaktiv på voksnes deltagelse i kurs (jevnfør ikke-formell opplæring). De finner derimot at gruppen ikke-yrkesaktive deltar på studier (jevnfør formell utdanning) i større grad enn

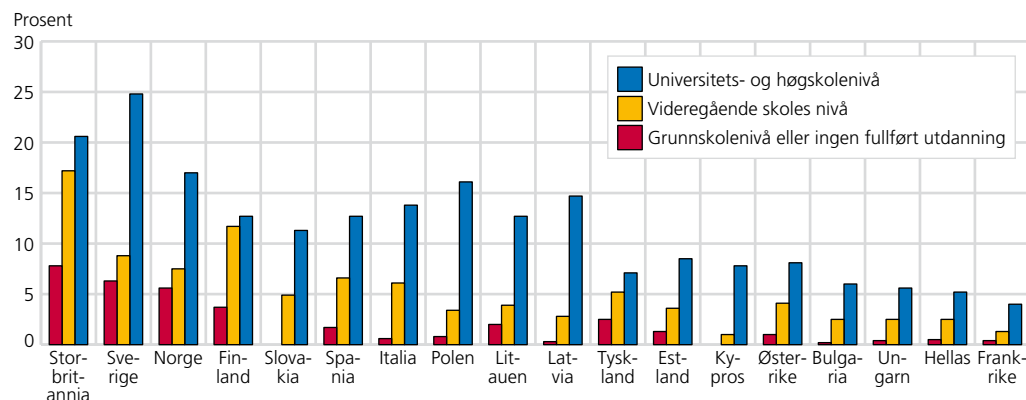
yrkesaktive. Vi viser ikke her resultater av regresjonsanalyser for formell utdanning, men som vi skal se senere, harmonerer deres funn godt med de mønstre vi finner i AES.

Vi vil videre i denne artikkelen se nærmere på sammenhengen mellom voksnes deltagelse i utdanning og opplæring og de ulike bakgrunnsfaktorene vi her har nevnt. Først ser vi på betydningen av utdanningsnivå, deretter kjønn, alder og til sist sysselsetting.

Utdanningsnivå og voksnes læring

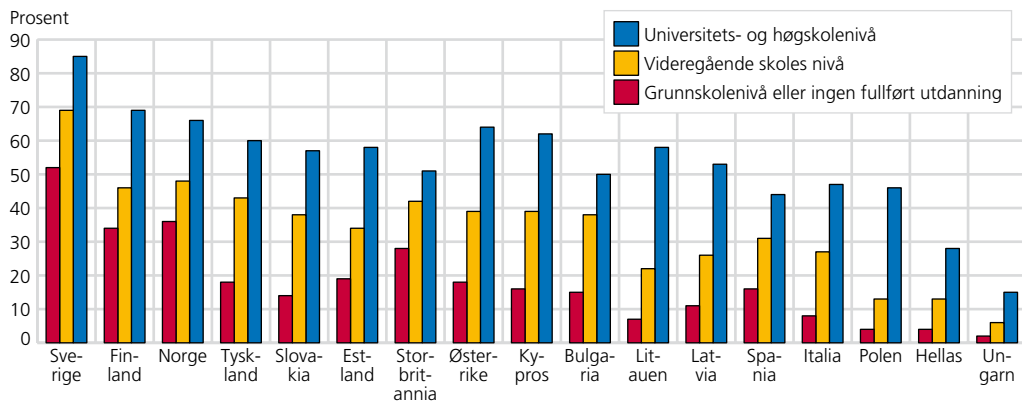
Når vi ser på sammenhengen mellom høyeste fullførte utdanning og deltagelse i formell utdanning, finner vi i alle land en tydelig «Matteus-effekt»; formell utdanning i voksen alder er vanligst blant dem som har en god del utdanning fra før. Det er til dels svært store forskjeller mellom høyt og lavt utdannede i enkelte land, for eksempel i Sverige. Noen av de utslag vi ser, kan skyldes at det i en del land er mange over 25 år som fremdeles er i gang med høyere utdanning som del av et ordinært utdanningsløp. Dette vil for eksempel gjelde mange masterstudenter i de nordiske land. Resultatene i figur 6 kan imidlertid ikke forklares med slike forhold alene.

Figur 6. Deltagelse i formell utdanning siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter utdanningsnivå. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 7. Deltagelse i ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter utdanningsnivå. Prosent

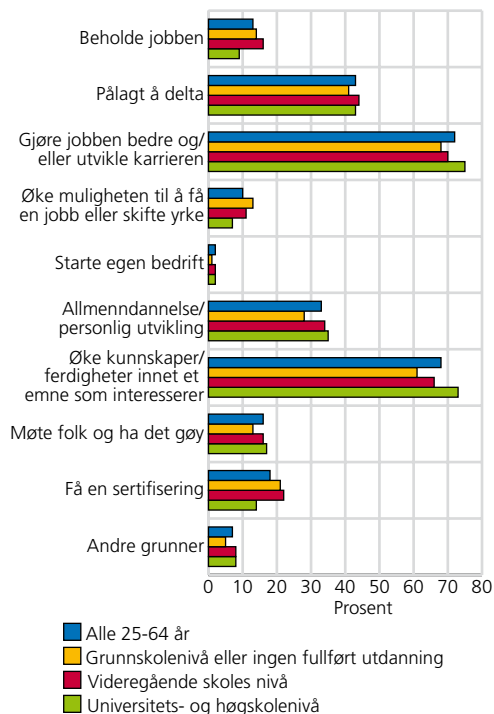

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 7 viser at utdanningsnivå også har mye å si for deltagelse i ikke-formell opplæring. Selv om forskjellene ikke er like markert i Norge, Sverige og Finland som i de fleste andre europeiske land, er det også i disse landene en klar positiv sammenheng mellom utdanningsnivå og deltagelse. For å si det som Ari Antikainen i hans analyse av voksnes læring i Norden: «The Nordic countries are not that different from other OECD-countries but only closer to the other end of the same dimension» (2006: 143). I Norge har for eksempel 36 prosent av dem med grunnskoleutdanning eller ingen fullført utdanning deltatt i ikke-formell opplæring, sammenlignet med 48 prosent av dem med videregående utdanning og 66 prosent av dem med høyere utdanning.

Fra figur 8 framgår det at begrunnelsene for å delta i ikke-formell opplæring ikke er så veldig ulike i de forskjellige utdanningsgruppene. Fokusering på karriereutvikling og å øke kunnskaper i et emne som interesserer, går igjen som viktigste årsaker til deltagelse, uansett utdanningsnivå. Dette harmonerer med tidligere funn i undersøkelsen til Skaalvik og Finbak (2001).

Figur 8. Andel i Norge som oppgir ulike grunner til å delta i opplæring, blant deltakere i ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år. Etter utdanningsnivå. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

Det er likevel noen interessante nyanser mellom utdanningsgruppene, som at de to sistnevnte årsakene til deltagelse i snitt er vanligere jo høyere utdanningsnivå respondentene har. Personer med høyere utdanning deltar derimot mindre enn andre ut fra motivasjon om å få en sertifisering, og å beholde eller skifte jobb.

Matteus-effekten i voksnes læring kan skyldes flere faktorer. Mye av voksnes læring i Norge og andre europeiske land er tilknyttet arbeidsmarkedet. Ettersom lavt utdannede er overrepresentert blant ikke-sysselsatte, kan noe av sammenhengen mellom utdanningsnivå og deltagelse i kompetanseutvikling skyldes forskjeller i tilknytning til arbeidsmarkedet. Men som vi skal se senere, er det også tydelige forskjeller mellom utdanningsgruppene blant sysselsatte.

Bassanini mfl. (2005:150) finner at lønnsgevinsten ved å delta i opplæring på arbeidsplassen er mindre for lavt utdannede (grunnskole eller ingen fullført utdanning) enn for andre grupper. Det er mulig at dette kan bidra til lavere motivasjon for deltagelse i kompetanseutvikling i denne utdanningsgruppen. Døving mfl. understreker at insentivforskjeller mellom høyt og lavt utdannede også kan gjøre seg gjeldene på tilbudssiden:

«[...] både arbeidsgiver- og arbeidstakersiden har størst avkastning av opplæringsaktiviteter dersom arbeidstakeren har høyere utdanning fra før. Konsekvensen er at både arbeidsgiver og ansatte med lav utdanning kan ha svakere insentiver til å investere i videreutvikling av kompetanse.» (2006: 159).

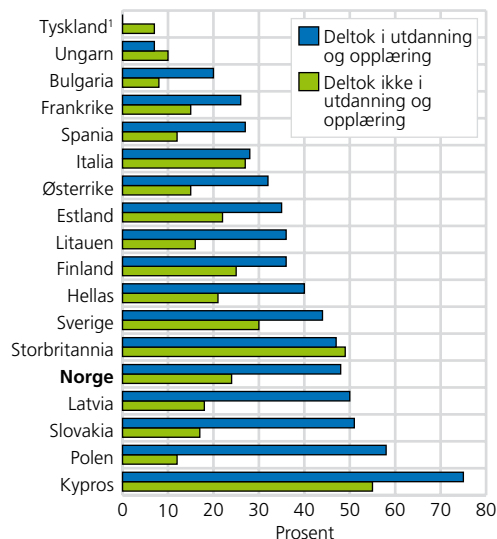
Betydningen av tidligere erfaringer med utdanning og opplæring blir også ofte trukket fram som en forklaring.

«Det er ikke tilfeldig hvem som velger å ta høyere utdanning – de som har positive opplevelser med utdanning og opplæring, vil gjerne velge å ta en høyere utdanning. Av samme grunn vil de kunne være mer tilbøyelige til å delta i formell videreutdanning og kurs og annen opplæring» (Nyen 2004: 20).

Erfaringer med tidligere deltagelse i kompetanseutvikling i voksen alder kan også bidra til at man føler seg mer fortrolig med og klarere ser nytten av det å delta i formell utdanning og ikke-formell opplæring også på et senere tidspunkt (se diskusjon om «Learner identity» i Antikainen 2006: 137-138).

Et bilde av at deltagelse avler ønske om mer deltagelse, ser man tydelig igjen i resultatene fra AES, gjengitt i figur 9. Ønsket om å delta i mer utdanning og opplæring er i nær alle deltagerland klart mer utbredt blant dem som har deltatt enn blant dem

Figur 9. **Andel som ønsket å delta mer i utdanning og opplæring, etter deltagelse siste 12 måneder. Befolkningen 25-64 år. Prosent**

¹ For Tyskland mangler det data for dem som deltok i utdanning og opplæring.

Kilde: Adult Education Survey.

som ikke har deltatt i slik kompetanseutvikling de siste tolv månedene. I Norge ønsker 47 prosent av dem som har deltatt, mer deltagelse, mens kun 23 prosent av dem som ikke har deltatt, ønsker det samme. Tyskland skiller seg ut med et særlig lavt ønske om deltagelse blant dem som ikke har deltatt, kun 7 prosent. Storbritannia er det eneste landet der ønsket om mer deltagelse er mest framtrødende blant dem som ikke har tatt del i kompetanseutvikling de siste tolv månedene. Vi ser videre at forskjellen i ønske om deltagelse mellom dem som har deltatt, og dem som ikke har deltatt, er mer markert i Norge enn blant våre nordiske naboland.

Resultatene fra AES understreker således at det å motivere til deltagelse er en nøkkelutfordring for videre styrking av livslang læring i Norge, så vel som i andre europeiske land.

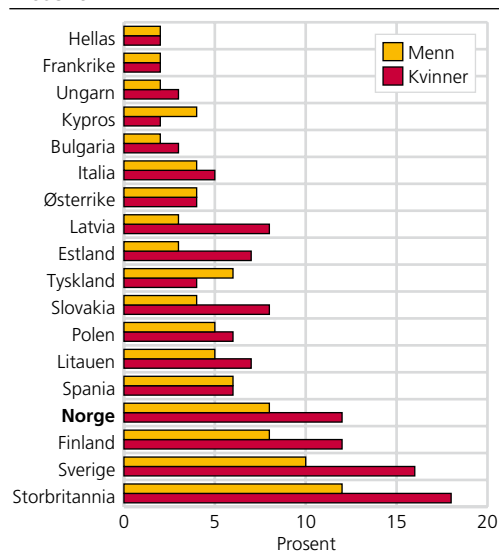
«Den kanskje viktigste utfordringen for kompetansepoltikken er knyttet til grupper med lav formell utdanning og bransjer med lave kompetansekrav. Disse gruppene er minst motivert for etter- og videreutdanning.»
(Hagen og Skule 2008: 62).

Læringsaktivitet blant kvinner og menn

Figur 10 og 11 viser at kvinner i de fleste land deltar noe mer enn menn i formell utdanning, men at kjønnsforskjeller som oftest er lite markante når vi ser på ikke-formell opplæring. Mens det i de nordiske land er noe flere kvinner enn menn som deltar i ikke-formell opplæring, ser vi at dette forholdet er motsatt i en del andre land, eksempelvis Tyskland, Østerrike og Frankrike. Mange kvinner jobber i opplæringstunge næringer som undervisning og helse og sosial. Dette trekker i retning av høyere deltagelse i utdanning og opplæring blant kvinner enn blant menn. I de fleste land er det imidlertid flere kvinner

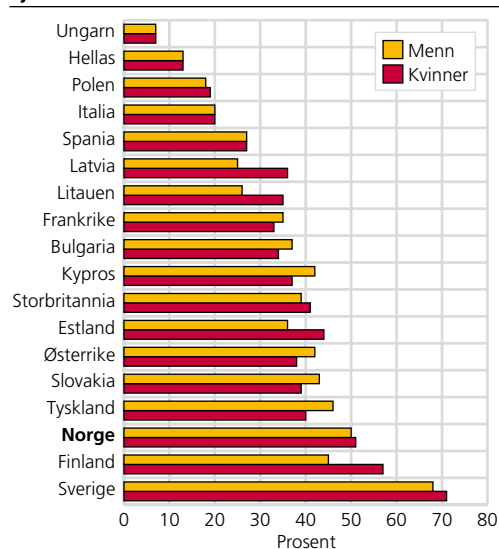
enn menn som står helt eller delvis utenfor arbeidslivet, noe som trekker i motsatt retning. Tyskland, et land med relativt mange

Figur 10. **Deltagelse i formell utdanning siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter kjønn. Prosent**

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 11. **Deltagelse i ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter kjønn. Prosent**

Kilde: Adult Education Survey.

kvinner utenfor arbeidslivet sammenlignet med for eksempel de nordiske land, er et interessant eksempel i så måte. 46 prosent av tyske menn og 40 prosent av tyske kvinner i alderen 25-64 år deltar i ikke-formell opplæring. Ser vi derimot kun på dem som regner seg som sysselsatte, forsvinner det meste av denne forskjellen. 52 prosent av sysselsatte menn deltar, og tilsvarende tall for kvinnene er kun 1 prosentpoeng lavere.

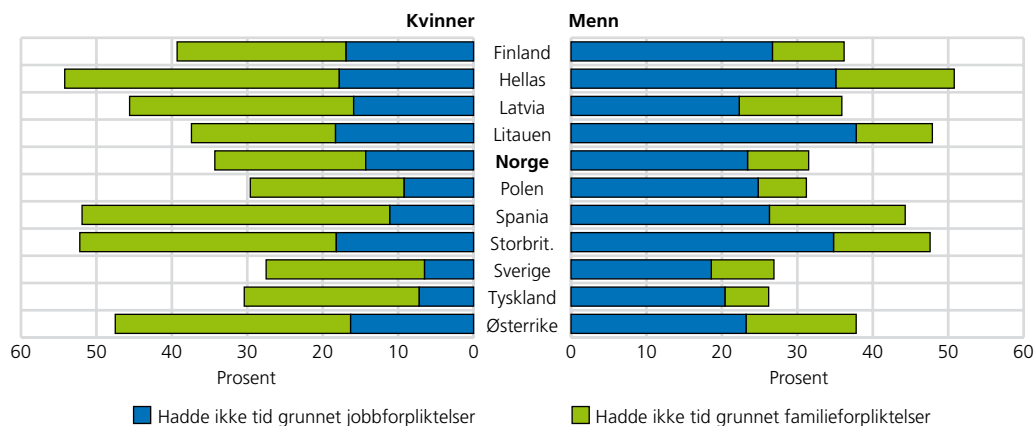
Når vi ser på hindringer for deltagelse i kompetanseutvikling, finner vi tydeligere kjønnsforskjeller enn vi så for deltagerensnivåene i formell utdanning og ikke-formell opplæring. Eurostat har så langt kun publisert tall for hindringer for gruppen av voksne som ikke deltok i kompetanseutvikling de siste tolv månedene, men som ønsket slik deltagelse (se figur 9). Data fra AES viser at manglende tid er den vanligste hovedårsaken til at menn og kvinner ikke fikk deltatt i den kompetanseutviklingen de ønsket. I AES skilles det mellom manglende tid grunnet familieforpliktelser og manglende tid grunnet jobbforpliktelser. Av figur 12 ser vi at kvinner i alle land oppgir manglende tid grunnet familiefor-

pliktelser i klart større grad enn menn. Denne forskjellen er mindre markant i Norge, Sverige og Finland enn i de fleste andre land som har deltatt i undersøkelsen, noe som kan være relatert til det vi tidligere har sagt om velferdsregimene i nordiske land.

Forholdet mellom kvinner og menn er helt motsatt når det gjelder manglende tid grunnet jobbforpliktelser. Mangel på tid er også blitt identifisert som en hovedbarriere for deltagelse i kompetanseutvikling i tidligere internasjonale (se for eksempel Skaalvik og Finbak 2001) og nasjonale undersøkelser (se for eksempel Vox: 2007).

Andre hindringer er ikke gjengitt i figur 12, men i tillegg til «tidsklemma» er manglende råd i mange land en viktig hindring for deltagelse, noe oftere hos kvinner enn hos menn. I Storbritannia og de nordiske landene er imidlertid dette en mindre framtrædende hindring. Manglende støtte hos arbeidsgiver oppgis klart oftere i Norge, Sverige og Finland enn i andre land. Dette forholdet diskuteres nærmere senere i forbindelse med analyse av aldersforskjeller og betydningen av å være i arbeid.

Figur 12. Andel som oppgir manglende tid som hovedårsak til at de ikke deltok i kompetanseutvikling, selv om de ønsket å delta. Etter kjønn. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

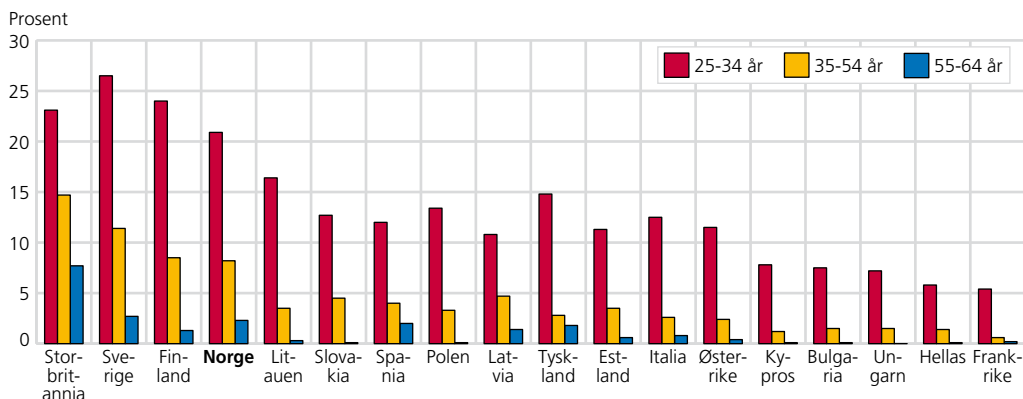
Alder og voksnes læring

Forskjellen mellom de yngste og de eldste aldersgruppene er tydelig når vi i figur 13 ser på deltagelse i formell utdanning. Dette er ikke så overraskende ettersom det er flere i alderen 25-34 år som ennå ikke er ferdig med sitt ordinære utdanningsløp. Hvor mange dette gjelder, vil variere på tvers av ulike land, og som tidligere nevnt vil for eksempel mange masterstudenter i de nordiske land være over 25 år før de fullfører sine studier. Vi ser imidlertid at deltagelsen i aldersgruppen 55-64 år i alle land også er klart mindre enn for aldersgruppen 35-54 år. Storbritannia skiller seg

ut med høy deltagelse i formell utdanning for de eldste, også sett i forhold til deltagelsen i yngre aldersgrupper i landet. I kontrast til dette er deltagelse i formell utdanning blant de eldste nesten null i land i sørøstlige Europa.

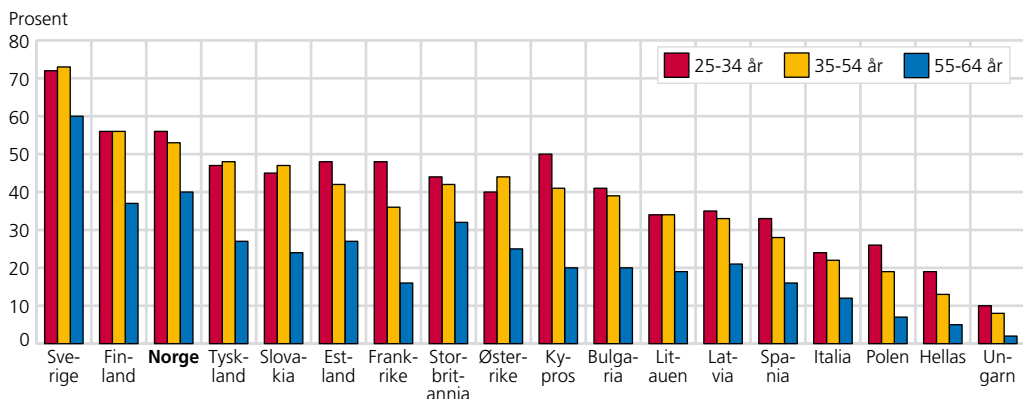
Når vi i figur 14 går over til å se på ikke-formell opplæring, finner vi at voksnes læringsaktivitet ikke avtar jevnt og trutt med alder. I mange land deltar personer i alderen 35-54 år i snitt like mye i ikke-formell opplæring som yngre i alderen 25-34 år. Det er derimot i alle land tydelig lavere deltagelse blant de eldste i alderen

Figur 13. Deltagelse i formell utdanning siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter alder. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 14. Deltagelse i ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter alder. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

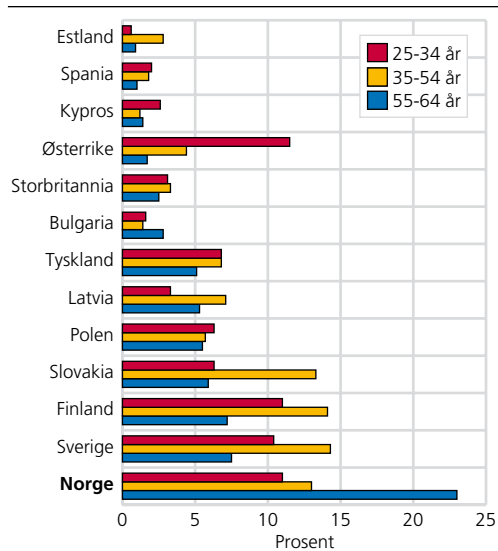
55-64 år. I Norge er deltagelsen i ikke-formell opplæring 40 prosent blant voksne i alderen 55-64 år, mens over halvparten av alle i aldersgruppene 25-34 år og 35-54 år har deltatt. I Sverige er det relativt sett mindre forskjell i deltagelse mellom aldersgruppene. I Frankrike derimot har kun 16 prosent i aldersgruppen 55-64 år deltatt i ikke-formell opplæring de siste tolv månedene, mens nær halvparten av alle i alderen 25-34 år har tatt del i slik opplæring. Forskjeller i gjennomsnittlig pensjonsalder kan være en av faktorene som bidrar til ulik grad av «aldersmarginalisering» i voksnes læring på tvers av land. I Norge er det for eksempel langt flere arbeidsaktive i alderen 55-64 år enn i Frankrike, henholdsvis 67,4 og 40,5 prosent (OECD Factbook 2008).

Hva er det som hindrer de eldste å delta i opplæring eller utdanning på lik linje med yngre voksne? Ettersom mange i alderen 55-64 år er utenfor eller på vei

ut av arbeidslivet, er det sannsynlig at læringsmotivasjon knyttet til arbeid i snitt vil være noe lavere blant denne gruppen enn blant yngre aldersgrupper. Manglende motivasjon slår gjerne enda sterkere inn for formell utdanning enn for ikke-formell utdanning. Dette henger sammen med at beslutninger om å delta i formell utdanning ofte er basert på et lengre tidsperspektiv og en enda tettere tilknytning til arbeid og karriereutvikling.

Det er likevel også en del eldre som er motivert, men som likevel ikke har deltatt i opplæring eller utdanning de siste tolv månedene. Blant denne gruppen er det i Norge «helse/alder» og «manglende støtte fra arbeidsgiver» som oftest trekkes fram som viktigste hindringer for deltagelse. Tallene for «manglende støtte fra arbeidsgiver» er av særlig interesse i lys av pågående diskusjoner om pensjonsalder og viktigheten av å se eldre arbeidstagere som en verdifull ressurs. I Norge oppgir 23 prosent i alderen 55-64 år dette som hovedårsak til at de ikke deltok i noe kompetanseutvikling, selv om de hadde ønske om slik deltagelse. I ingen andre land er tilsvarende andel over 10 prosent, ei heller i naboland som Sverige og Finland. Noe av forskjellen kan skyldes variasjoner i spørsmålsstilling, men dette forklarer ikke alt. Videre skiller Norge seg sterkt ut med at «manglende støtte fra arbeidsgiver» er en langt vanligere hovedårsak til manglende læringsaktivitet blant de eldste enn blant yngre. I nær alle andre land ser man et helt motsatt mønster.

Figur 15. **Andel som oppgir manglende støtte fra arbeidsgiver som hovedårsak til at de ikke deltok i kompetanseutvikling, selv om de ønsket å delta. Etter alder. Prosent**

Kilde: Adult Education Survey.

Arbeid og voksnes læring

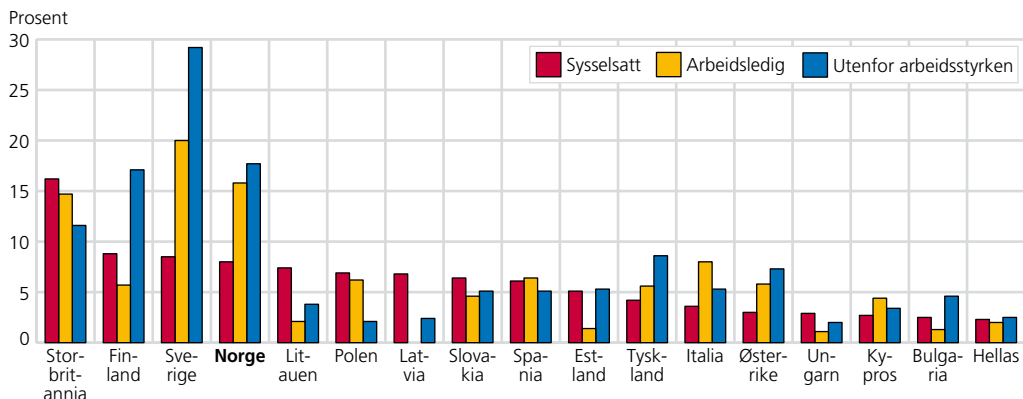
Figur 16 viser at deltagelse i formell utdanning i de fleste land er mest utbredt blant voksne som ikke er sysselsatt. I Norge, Sverige og Finland står en stor andel av de voksne som deltar i formell utdanning og opplæring, utenfor arbeidsmarkedet. Det er også her viktig å merke seg at det i de nordiske land er en god del studenter som

fremdeles er i det ordinære formelle utdanningsløpet etter fylte 25 år. Disse studentene er med på å øke andelen utenfor arbeidsstyrken som deltar i formell utdanning. Høy deltagelse i formell utdanning blant arbeidsledige i Sverige og Norge harmonerer for øvrig godt med bildet av en aktiv arbeidsmarkedspolitikk i disse landene. I Storbritannia ser vi at deltagelsen i formell utdanning følger et annet mønster, med høyest deltagelse blant sysselsatte.

Sammenhengen mellom deltagelse i ikke-formell opplæring og selvdefinert arbeids-

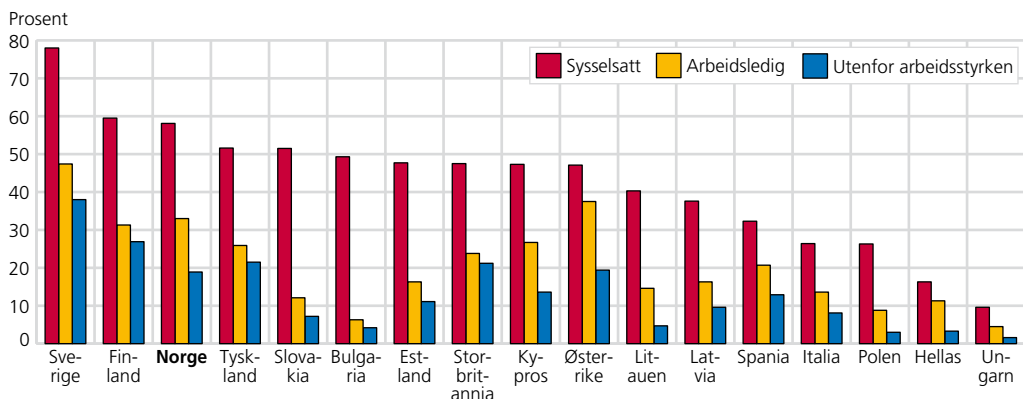
markedsstatus er langt på vei motsatt av det vi fant for formell utdanning. I Norge har 58 prosent av dem som er i arbeid, deltatt i ikke-formell opplæring de siste tolv månedene, sammenlignet med kun 20 prosent av de øvrige voksne. Denne sammenhengen mellom sysselsetting og deltagelse i opplæring er ikke et særnorsk fenomen. Tall fra Eurostat, gjengitt i figur 17, viser at det i alle land er sysselsatte som deltar klart mest i ikke-formell opplæring. Forskjellen i deltagelse mellom sysselsatte og øvrige voksne er særlig markert i østeuropeiske land som Bulgaria, Slovakia, Polen og Baltikum. I

Figur 16. Deltagelse i formell utdanning siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter selvdefinert arbeidsmarkedsstatus. Prosent

Kilde: Adult Education Survey.

Figur 17. Deltagelse i ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år, etter selvdefinert arbeidsmarkedsstatus. Prosent

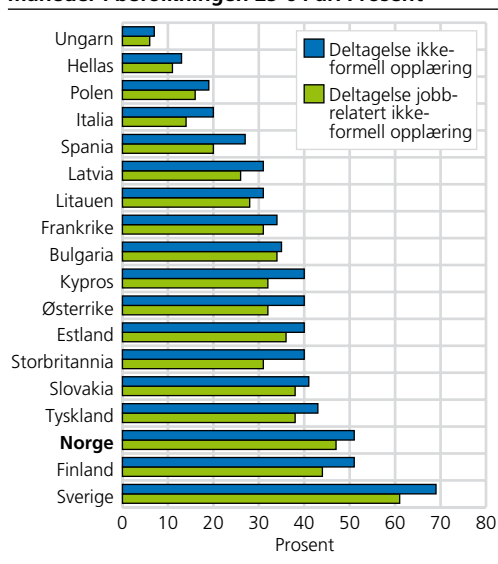

Kilde: Adult Education Survey.

Sverige er andelen deltagerne i ikke-formell opplæring 38 prosent blant dem som står utenfor arbeidsstyrken, det dobbelte av tilsvarende andel i Norge.

Det blir enda tydeligere at jobben står i sentrum for voksnes læring når vi i figur 18 ser på deltagelse i jobbrelatert opplæ-

Figur 18. **Deltagelse i ikke-formell opplæring og jobbrelatert ikke-formell opplæring siste 12 måneder i befolkningen 25-64 år. Prosent**

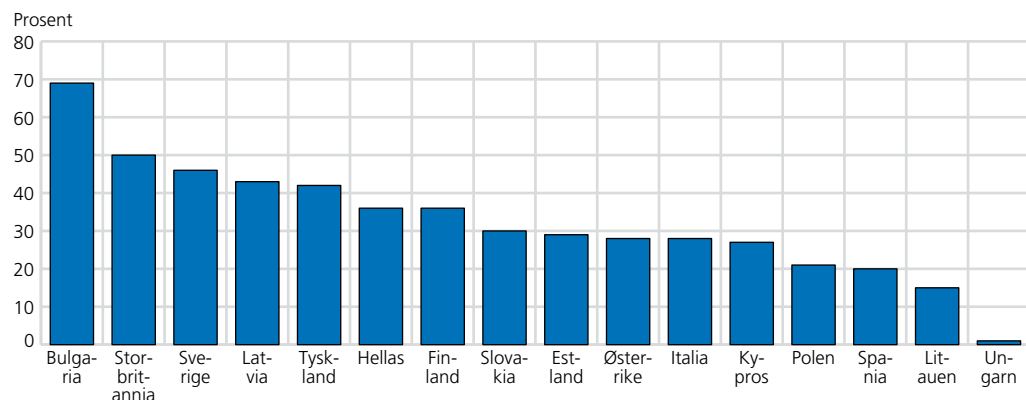

Kilde: Adult Education Survey.

ring. I alle land ser vi at et klart flertall av deltagerne i ikke-formell opplæring de siste tolv månedene tok del i minst én jobbrelatert ikke-formell læringsaktivitet. I alle de tre nordiske landene har mer enn 40 prosent i alderen 25-64 år deltatt i jobbrelatert ikke-formell opplæring, men sammenlignet med våre nordiske naboland utgjør deltagelse i jobbrelatert ikke-formell opplæring en særlig stor andel av den totale deltagelsen i ikke-formell opplæring i Norge. I Storbritannia er det noe mer vanlig enn i andre land at deltagelsen i ikke-formell opplæring ikke er relatert til jobben. 10 prosent av britene har utelukkende deltatt i slik ikke-formell opplæring.

Figur 19 understreker også at arbeidsplassen er en viktig arena for læring. I langt de fleste land er arbeidsgiveren den viktigste tilbyder av opplæring. I land som Tyskland, Storbritannia og Sverige har arbeidsgiver stått for undervisningen i over 40 prosent av de ikke-formelle læringsaktivitetene. Det er store variasjoner mellom enkelte land. For eksempel er virksomhetsinterner opplæring nær fraværende i Ungarn, og fullstendig dominerende i Bulgaria. Slike store utslag kan nok også skyldes variasjoner i spørsmålsstilling i ulike land.

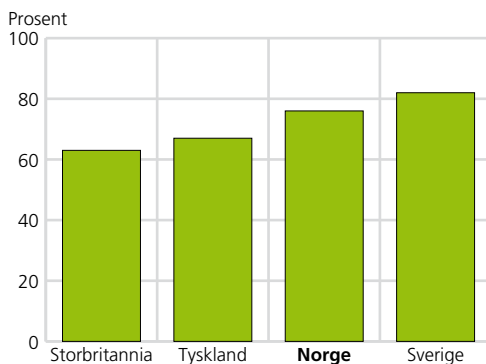
Figur 19. **Aktiviteter der arbeidsgiver stod for undervisningen, som andel av alle ikke-formelle læringsaktiviteter. Prosent**

Kilde: Adult Education Survey.

I den norske versjonen av AES ble spørsmålet om tilbydere stilt på en måte som ikke muliggjør direkte sammenligninger med data for tilbydere i andre land. I data fra den nasjonale læreavviksmonitoren har vi imidlertid data som viser et lignende mønster med arbeidsgiver som den sentrale tilbyder av kurs og annen opplæring (se for eksempel Dæhlen og Nyen 2009).

Figur 20. **Andel av alle deltagere i ikke-formell opplæring siste 12 måneder som har tatt hele eller deler av opplæringen i betalt arbeidstid. Deltagere 25-64 år. Prosent**

Kilde: Adult Education Survey.

Jobbens betydning som arena for læring tydeliggjøres også ved at mange voksne har tatt hele eller deler av opplæringen sin i betalt arbeidstid. I Norge gjelder dette mer enn tre av fire deltagere i ikke-formell opplæring, og i Sverige er nivået hele fire av fem. Dette er klart høyere enn det vi finner i Tyskland og Storbritannia, og underbygger bildet av at arbeidslivet i nordiske land er læringsintensivt sammenlignet med andre deler av Europa.

Variasjoner i deltagelse i utdanning og opplæring blant sysselsatte

Resultater fra regresjonsanalyse

Selv om deltagelsen i ikke-formell opplæring er større blant de sysselsatte enn i den øvrige befolkningen, er det likevel store forskjeller mellom ulike grupper av syssel-

satte. Vi har tidligere nevnt at forskjellene mellom utdanningsgrupper ikke blir borte i arbeidslivet. Ut fra tabell 4 ser vi også at lavere deltagelse blant de eldste er et trekk som holder seg når vi ser på sysselsatte, med unntak for Storbritannia.

I Kunnskapsdepartementets «Tilstandsrapport om livslang læring i Norge» fra 2007 trekkes svakt «læringstrykk» i deler av arbeidslivet fram som en viktig utfordring i dagens situasjon. Data fra AES viser at denne typen av utfordringer også gjør seg gjeldende i andre land det er naturlig å sammenligne seg med. For vårt konstruerte individeksempel (se nederst i tabell 4) blir den estimerte sannsynligheten for deltagelse i ikke-formell opplæring 28 prosentpoeng høyere for svensker som arbeider i «lederyrker, akademiske yrker og yrker med kortere høgskole- og universitetsutdanning» enn for sysselsatte i kategorien «prosess- og maskinoperatører, transportarbeidere og ufaglærte yrker». Tilsvarende differanse er 24,4 prosentpoeng i Norge, 26 prosentpoeng i Tyskland og 11,7 prosentpoeng i Storbritannia. Selv om yrkesforskjellene er noe større i Sverige enn i de andre tre landene, er det viktig å påpeke at det svenske deltagelsesnivået innenfor hver av yrkeskategoriene ligger langt over nivået i tilsvarende yrkesgrupper i de andre tre landene. Tyskland skiller seg på sin side ut ved at voksne i kategorien «prosess- og maskinoperatører, transportarbeidere og ufaglærte yrker» har noe større deltagelse i ikke-formell opplæring enn «håndverkere, og arbeidere inn fiske, jordbruk og skogbruk».

Tabell 4 viser også at det er en positiv sammenheng mellom bedriftsstørrelse og ansattes deltagelse i ikke-formell opplæring. Resultater fra CVTS3, som omfatter bedrifter med 10 ansatte eller mer, har vist at det i Norge er beskjeden forskjell i opplæringsaktivitet mellom store og små

bedrifter, sammenlignet med andre land (Cereq 2008). Resultatene fra AES tyder ikke umiddelbart på at betydningen av bedriftsstørrelse er mindre i Norge enn i land det er naturlig å sammenligne seg med, men det er vanskelig å trekke klare konklusjoner ut fra materialet vi har tilgjengelig i skrivende stund.

Norge skiller seg derimot ut når vi ser på deltagelse i ikke-formell opplæring blant deltids- og heltidsansatte. I Norge er det ingen nevneverdig forskjell mellom disse gruppene når det kontrolleres for de øvrige variablene i analysen. I de tre andre landene, og da særlig i Storbritannia, deltar derimot deltidsansatte i mindre grad i ikke-formell opplæring enn heltidsansatte. I Storbritannia har forskjeller i læringsaktivitet mellom deltidsansatte og øvrige sysselsatte økt fra 2002 til 2005 (Snape mfl. 2006).

Tydelige næringsforskjeller i voksnes læring

Vi har ovenfor sett at det er forskjeller mellom ulike yrkeskategorier. Det er da heller ikke uventet at vi finner klare variasjoner i deltagelse i opplæring og utdanning mellom ansatte i ulike næringer.

I tabell 5 ser vi et tydelig mønster der undervisning, offentlig forvaltning, helse og sosial og (om enn noe svakere) finans, eiendom og forsikring framstår som særlig opplæringstunge næringer, mens det er relativt lav deltagelse blant sysselsatte innenfor primærnæringer både i Sverige, Norge, Tyskland og Storbritannia. Med unntak av formell utdanning i Storbritannia er også hotell og restaurant en lite «læringstung» næring i de fire landene. Olje og bergverk er ikke tatt med i tabellen grunnet få respondenter i denne kategorien i både Sverige, Tyskland og Storbri-

Tabell 4. Resultater fra logit-analyse av deltagelse i ikke-formell opplæring blant sysselsatte. Sannsynligheter for deltagelse for konstruerte individer. Prosent

	Sverige	Norge	Tyskland	Storbritannia
Referanseperson ¹	60,9	39,9	41,9	39,2
Kvinne	67,8	42,0	41,0	49,2
Grunnskole	53,4	32,7	21,4	32,8
Høyere utdanning	71,2	47,4	50,3	41,8
25-34 år	59,2	42,3	44,5	41,6
50-64 år	53,2	35,1	35,0	40,3
Lederyrker, akademiske yrker og høgskoleyrker	88,9	64,3	67,9	50,9
Kontor-, salgs-, service- og omsorgsykker	77,4	58,9	56,1	46,3
Håndverkere og yrker innen fiske, jordbruk og skogbruk	69,9	50,8	40,3	41,8
1-10 ansatte	49,9	31,0	37,2	30,5
50+ ansatte	68,0	44,0	47,3	42,3
Deltid	57,4	39,8	36,2	27,3

¹ Referanseperson er: Mann med videregående utdanning, 35-49 år, prosess- og maskinoperatør, transport og ufaglærte yrker, sysselsatt heltid i bedrift med 11-49 ansatte..

Kilde: Adult Education Survey.

tannia, men tidligere lærevilkårsmonitorer har identifisert denne næringen som den mest læringsintensive her i landet (se tids-serie på <http://www.ssb.no/vol/>). Hagen og Nyen ser i en annen artikkel i denne publikasjonen nærmere på etter- og videreutdanning blant lærere. Vi nøyer oss derfor i denne sammenheng med å understreke at undervisningssektoren skiller seg ut med særlig høy deltagelse i formell utdanning både i Norge og Sverige; omtrent én av fem har deltatt de siste tolv månedene. Det er også verdt å nevne at noe av forskjellen mellom næringer kan henge sammen med ulik grad av kompetansebaserte lønns-system og formelle krav til kompetanse i ulike yrker tett knyttet til enkelt næringer (eksempelvis innenfor undervisning).

Vi finner for øvrig også enkelte interessante variasjoner på tvers av landene i tabell 5. For Norges del ser vi for eksempel at forskjellen mellom ansatte i varehandel og gjennomsnittet for alle sysselsatte er mindre markert enn i de andre tre lan-

dene. Deltagelsen i ikke-formell opplæring innenfor hotell- og restaurantnæringen er derimot hele 24 prosentpoeng under gjennomsnittet for alle sysselsatte i Norge, og under halvparten av nivået vi finner for denne næringen i Sverige. Det stratifiserte arbeids- og velferdsregimet i Tyskland som vi har diskutert tidligere i artikkelen, kommer også fram her. Sammenlignet med situasjonen i de tre andre landene er variasjonene i læringsdeltagelsen noe større på tvers av næringene i Tyskland. I Storbritannia er variasjonen stor når vi ser på formell utdanning, men noe mindre markert enn for de øvrige tre landene når vi ser på ikke-formell opplæring.

En kort oppsummering

Det er til dels store variasjoner i voksnes læring på tvers av ulike land i Europa. I tråd med funn i tidligere undersøkelser viser resultatene fra AES at nordiske land skiller seg ut med særlig høy deltagelse i læringsaktiviteter. Mye av denne læringsaktiviteten er jobberelatert, noe som særlig

Tabell 5. Deltagelse i formell utdanning og ikke-formell opplæring siste 12 måneder blant sysselsatte 25-64 år, etter næring. Prosent

	Sverige		Norge		Tyskland		Storbritannia	
	Ikke-formell opplæring	Formell utdanning	Ikke-formell opplæring	Formell utdanning	Ikke-formell opplæring	Formell utdanning	Ikke-formell opplæring	Formell utdanning
Alle sysselsatte 25-64 år	78	9	58	8	52	4	47	16
Næring								
Primærnæringer	63	0	42	3	52	2	41	4
Industri, kraft- og vannforsyning	71	3	49	3	45	3	46	10
Bygg og anlegg	67	7	46	4	35	2	40	10
Varehandel	68	5	53	6	41	2	35	10
Hotell og restaurant	72	7	34	8	30	1	30	24
Transport, lager og kommunikasjon	65	4	54	5	49	5	43	4
Finans, forsikring, eiendom og annen forretningsmessig tjenesteyting	86	9	58	7	59	6	49	11
Offentlig forvaltning	94	12	67	15	77	8	61	21
Undervisning	89	19	72	20	69	6	57	25
Helse og sosial m.m.	83	11	66	9	63	6	52	31

Kilde: Adult Education Survey.

er tydelig i Norge der over ni av ti deltage-
re i ikke-formell opplæring oppgir at hele
eller deler av denne opplæringen var job-
brelatert. Sammenligninger med Tyskland
og Storbritannia viser også at Norge og
Sverige skårer klart høyest for deltagelse
i ikke-formell opplæring i betalt arbeids-
tid. Det er likevel slik at mange opplever
at høyt arbeidspress gjør det vanskelig å
finne tid til å delta i kompetanseutvikling.
I Norge er også mange manglende støtte
fra arbeidsgiver en viktig hindring for
deltagelse. Sammenlignet med andre land
er dette særlig tydelig blant nordmenn
over 55 år; mer enn én av fem i denne
aldersgruppen oppgir manglende støtte
fra arbeidsgiver som hovedårsaken til at
de ikke har deltatt i formell utdanning
eller ikke-formell opplæring de siste tolv
månedene.

I alle deltagerland finner vi kjente mønstre
der særlig utsatte grupper (eksempelvis
lavt utdannede, eldre arbeidstgere og
ikke-sysselsatte) deltar i læringsaktiviteter
i klart mindre grad enn gjennomsnittet av
den voksne befolkningen. Det er også klare
forskjeller i læringsintensiteten i ulike
deler av arbeidslivet. Ikke uventet skiller
ansatte i «lederyrker, akademiske yrker og
høgskoleyrker» seg ut med høy læringsdel-
tagelse. Dette kan nok blant annet skyldes
en kombinasjon av læringskrav i jobben og
det høye utdanningsnivået innenfor denne
yrkesgruppen. Slike faktorer spiller nok
også inn når det gjelder de forskjellene vi
finner mellom ulike næringer. Innenfor
primærnæringene og hotell og restaurant
er det lav deltagelse i kompetanseutvik-
ling, mens undervisning, offentlig forvalt-
ning, helse og sosial og finans, eiendom
og forsikring framstår som særlig opplæ-
ringstunge næringer.

Sammenlignet med de fleste andre land
indikerer tall fra AES at voksnes læring er
noe jevnere fordelt i befolkningen i Norge,

Sverige, Finland og Storbritannia, men
også i disse landene er det tydelig forskjell
mellom undergrupper i befolkningen. For
å nå fram til grupper som deltar lite i kom-
petanseutvikling, er det viktig å fokusere
på hvordan ulike finansieringsordninger,
undervisningsopplegg, tilbudsstrukturer,
utviklingsmuligheter og kompetansebehov
på arbeidsplassen påvirker deres lærings-
motivasjon. Sammenlignet med resultater
fra tidligere internasjonale og britiske un-
dersøkelser viser imidlertid AES at alders-
forskjeller og «luken» mellom lavt og høyt
utdannede har minket i Storbritannia de
senere år. Videre skiller Storbritannia seg
ut med at voksne som ikke tok del i opplæ-
ring og utdanning de siste tolv månedene
i større grad var motivert for å delta mer
enn dem som hadde deltatt. Vi kan ikke
dra noen klare konklusjoner på hvorvidt
denne utjevningen i læringsaktivitet er
et resultat av nyere britiske tiltak som er
spesielt rettet inn mot utsatte grupper,
men mener at dette kan være interessant å
studere nærmere.

Vi har i denne artikkelen pekt på en
del faktorer som kan bidra til å forklare
forskjeller i deltagelsesnivå og deltagel-
sesmønstre på tvers av land. Eksempelvis
har vi påpekt at tradisjoner for folkeopp-
lysning, trekk ved utdanningssystemet og
velferds- og arbeidslivsregimet er med å
understøtte et høyt og relativt jevnt fordelt
nivå av voksnes læring i de nordiske land.
For å trekke klare konklusjoner om hvilke
strukturer, institusjons- og policyfaktorer
som har størst forklaringskraft må man
imidlertid foreta en analyse som går ut-
over siktemålet for denne artikkelen.

Referanser

- Antikainen, A. (2001): «Is Lifelong Learning Becoming a Reality? The Case of Finland from a Comparative Perspective», i *European Journal of Education*, vol. 36, nr. 3, s. 379-394, Oxford: Blackwell Publishers.
- Antikainen, A. (2006): «Participation in adult education in a Nordic context», i Antikainen, A., Harinen, P., Torres, C. A. (red.), *In from the Margins. Adult Education, Work and Civil Society*, Rotterdam: Sense Publishers.
- Bassanini, A. mfl. (2005): *Workplace Training in Europe*, Discussion Paper nr. 1640, juni 2005, Bonn: IZA (Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit).
- Bråthen, M., Nyen, T. og Hagen, A. (2007): *Livslang læring i norsk arbeidsliv. Fordeling, omfang og finansiering. Resultater fra Lærevilkårsmonitoren 2006*, Fafo-rapport 2007:04, Oslo: Fafo.
- Cereq (2008): *La formation continue dans les entreprises européennes. Premiers pas vers une homogénéisation*, Bref nr. 251, april 2008, Marseille: Cereq.
- Dæhlen, M. og Nyen, T. (2009): *Livslang læring i norsk arbeidsliv. Resultater fra Lærevilkårsmonitoren 2003-2008*, Fafo-rapport 2009:01, Oslo: Fafo.
- Døving, E. mfl. (2006): *Evaluering av Kompetanseutviklingsprogrammet 2000-2006. Sluttevaluering*, SNF-Rapport nr. 32/2006 og Fafo-rapport 551.
- Engesbak, H. og Finbak, L. (2005): «Mye vil ha mer- om deltakelse i etter- og videreutdanning», i *Samfunnsspeilet*, 3, 2005, Statistisk sentralbyrå.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- European Commission/Eurostat (2002): *European social statistics: Continuing vocational training study CVTS2. Detailed tables*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission/Eurostat (2006): *Classification of learning activities- Manual*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostats hjemmesider: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
- Gabrielsen, E. (2007): «Blant de fremste, men likevel grunn til bekymring. Kartlegging av voksne nordmenns lese- og regneferdigheter», i Raabe, M. (red.) *Utdanning 2007- muligheter, mål og mestring*, s. 202-223, Statistisk sentralbyrå.
- Groenez, S., Desmedt, E., Nicaise, I. (2007): *Participation in lifelong learning in the EU-15: The role of macro-level determinants*, Paper for the ECER Conference, Ghent, Belgium, September 19-21 2007.
- Hagen, A. og S. Skule (2008): *Kompetansereformen og livslang læring*, Fafo-rapport 2008:07, Oslo: Fafo.
- Korpi, W. og Palme, J. (1998): «The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries», i *American Sociological Review*, vol. 63, nr. 5, s. 661-687.
- Kunnskapsdepartementet (2007): *Tilstandsrapport om livslang læring i Norge. Status, utfordringer og innsatsområder*.

NOU (2007): *Studieforbund – læring for livet*, NOU 2007:11, Oslo: Departementenes servicesenter.

Vox (2007): *Befolkningens holdninger til opplæring og egen kompetanse. Resultater fra Vox-barometeret våren 2007*, Oslo: Vox.

Nyen, T. (2004): *Livslang læring i norsk arbeidsliv. Resultater fra Lærevilkårsmonitoren 2003*, Fafo-rapport 435, Oslo: Fafo.

Nyen, T. og Skule, S. (2005): «Livslang læring i norsk arbeidsliv», i Raabe, M. (red.) *Utdanning 2005- deltakelse og kompetanse*, s. 143-167, Statistisk sentralbyrå.

OECD (2003): *Beyond rhetoric: Adult learning policies and practices*, Paris: OECD.

OECD (2008): *Education at a glance 2008*, Paris: OECD.

OECD (2008): *OECD factbook 2008*, Paris: OECD.

Rubenson, K. (2006): «The Nordic model of Lifelong Learning», i *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, vol. 36, nr. 3, s. 327-341, London: Routledge.

Skaalvik, E. M. og Finbak, L. (2001): *Adult Education in Great Britain, Norway and Spain: comparative study of participation motivation and barriers. Report of the Leonardo da Vinci supported MOBA project*, Trondheim: VOX.

Snape, D. mfl. (2006): *National Adult Learning Survey (NALS) 2005*, Research Report nr. 815, 2006, National Centre for Social Research.

Tuijnman, A. og Hellström, Z. (2001): *Curious minds. Nordic adult education compared*, København: Nordic council of ministers.